

Черниш Т. О.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЩЕ РАЗ ПРО ЕТИМОЛОГІЮ ПСЛ. *РЕЇАТЬ

Слов'янські назви печатки представлені групою однокорневих субстантивів із твірним псл. *реї-, до складу яких входять стсл. /Σ/ϕ/, друс. *печать*, *пичать*, укр. *печатка*, рос. *печать*, блр. *печаць*, пол. *pieczęć*, *pieczętka*, чес. *pečet'*, слц. *pečet'* (*pečed'*), влуж. *pječat*, болг. *печат*, мак. *печат*, схв. *pèčat*, слн. *pečat*. Стосовно варіативності давньоруської лексеми, зокрема, наявності варіанта з кореневим *и* Г. П. Півторак зазначає, що це останнє слід розглядати як наслідок сплутування *и* й *е* в ненаголошеній позиції; це зближення почалося в процесі злиття *ы*, *i* > *и* й стало артикуляційною нормою південноруських говірок ще в дописемний період. У найраніших пам'ятках з південноруського ареалу це зближення відображене у сплутуванні літер *є* – *ы*, *и* [6, 102–103].

Наведені іменники, крім іншого, розрізняються поміж собою тим, що вони мають різний граматичний рід (чоловічий, жіночий або обидва відразу). При цьому розбіжності щодо вияву зазначеної лексико-граматичної категорії можна спостерігати не лише поміж окремих слов'янських мов, але й у межах однієї й тієї ж самої мови – як із погляду її ідіомів, так і ареалів поширення, пор. стсл. /Σ/ϕ/ (чол. р.), друс. *печать* (жін. р.), строс. *печать* (чол. та жін. р.), пол. *pieczęć* (жін. р.), стпол. *pieczęć* (орудн. мн. *pieczętoma*) (чол. р.), чес. *pečet'* (жін. р.), стчес. *pečet* (чол. і жін. р.), чес. діал. (*pečet* чол. р.), болг. *печат* (чол. р.), середньоболг. *печат* (жін. р.), схв. *pečat* (чол. р.), стсхв. *pečat* (жін. р.), слн. *pečat* (чол. р.), слн. діал. *pečat* (жін. р.). Неоднорідність наведених слов'янських формацій у зазначеному стосунку неодмінно звертала на себе увагу компаративістів-славістів ХІХ-ХХ ст. [пор.: 2, 55–76; 7 2, 53–54; 3, 94–96; 9 3, 255; 224–225].

Подібна лексико-граматична строкатість історично засвідчених лексем дає підстави для реконструкції двох варіантних праформ – відповідно псл. *реїать та *реїать, перша з яких репрезентує зразок давньої основи на *-i* коротке, а друга – на *-o* коротке (див. [13, 473]), разом же ці праформи передусім відносяться до давніх основ на приголосний *-t*. А. Мейє підкреслював, що саме цей тип основи чоловічого роду засвідчує стсл. /Σ/ϕ/[4, 344].

М. Фасмер, даючи етимологічне витлумачення рос. *печать* на тлі його слов'янських відповідників, без вагання реконструює праслов'янську основу *pečat-*, пов'язуючи її з твірним дієсловом псл. *ректи (рос. *печь*) і пропонує при цьому цілком конкретне первісне значення лексеми псл. *реїать саме як “знаряддя для випалювання знаку” [9 3, 255]. Прихильниками подібної етимологічної версії виявляються й деякі інші дослідники [2, 55–76; 18 III, 201–202; 3, 93–103; 5, 421; 14, 268].

Для А. Брюкнера іменник пол. *pieczęć* є етимологічно прозорим, мотивованим дієсловом *piec* “пекти” і має первинне значення “випалений знак” [12, 407]. Інший, сучасний, польський дослідник А. Баньковський реконструює праформу *реїеть з конкретним інструментальним значенням “предмет для випікання на шкірі тварин знаку власника”, тобто “тавро” [11 2, 547]. Одностайні в цілому, ці два етимологи мають різні погляди на природу носового у складі польського субстантива: Брюкнер з огляду на стсл. /Σ/ϕ/ і рос. *печать* (звідки й нім. *Petschaft*) уважав його за вторинний і такий, що,

можливо, виник тут за аналогією з численнішими словами на -*ęć*, Баньковський натомість оцінює як первинний, оскільки, на його думку, написання стсл. / Σ /k/) було наслідком розмноженої помилки при написанні правильного / Σ /o/).

Автор хорватського етимологічного словника А. Глухак, аналізуючи хорв. *pečat*, пропонує два варіанти реконструкції, які розрізняються фіналлю основи, відповідно псл. **pečatъ* та **pečaty* [13, 473]. Мотиваційною основою хорватської назви печатки дослідник вважає дію, шляхом якої витискується “vгис знак”; він при цьому порівнює лексему *pečat* з іменником схв. *žig* “тавро”, дериваційно пов'язаним із схв. *žigati* “випалювати, випікати” (щодо етимології слов'янських назв тавра, похідних від дієслів із коренем псл. **žeg-/žig-* див. [10, 32–38]).

О. Преображенський хоча й пов'язує лексему рос. *печать* з **пекж*, **печати*, **печѣти*, усе ж робить це досить обережно, висловлюючи застереження: “...якщо *печать* спочатку означало ‘тавро, випалений знак’” [7 2, 53–54]. Але при цьому він наводить аргументи Й. Зубатого, пізніше використані також і М. Фасмером, згідно з якими чеський відповідник російської лексеми, *pečeť*, зіставляється з лтс. *peka* “лапа, ступня; великий гриб”, гр. *πεσσόν* “гральна дошка” та деякими іншими грецькими апелятивами, зокрема, назвою чотирикутної підкладки під колони арки, на підставі чого реконструюється спільна семантична риса “щось взагалі широкі”; ця ж семантична риса, як можна здогадуватися, могла бути мотиваційною і для слів типу *печать*, *pečeť*.

В. Махек у своєму етимологічному словнику кваліфікує чес. *pečeť* як утворення неясного походження, але при цьому все ж зіставляє його з дієсловом чес. *pečí* “пекти” та відновлює праформу псл. **pečatъ* зі значенням “випалений знак” [16, 441]. Учений при цьому підкреслює, що кам'яні й металеві печатки особливо поширені були на Сході; слов'янські купці повинні були мітити свій товар спеціальними позначками, для яких у грецькій мові використовується слово *σφραγίς* “відтиск, знак”. Крім того, В. Махек згадує й думку В. Абаєва, згідно з якою псл. **pečatъ* зводиться до груз. *bečedi*, що має значення “печать; перстень; знак, слід, відбиток” і є спорідненим із дієсловом груз. *bečdavs* (3-я ос. одн.), котре означає “запечатати, опечатати двері, ящик, вино” [1, 327]. О. С. Львов із цього приводу зауважував, що покликання на грузинське джерело є цілком припустимим, але при цьому джерелі обов'язково мала бути й мова-посередник; роль такої мови-медіатора виконав ідіом аспарухових болгарів [3, 100]. На думку Ю. Л. Мосенкіса, висловлену ним під час усної дискусії, варто погодитися з етимологією В. І. Абаєва – від груз. *bečedi* “печать”, також “знамення, знак, перстень (спершу обов'язково зі знаком)”. Це – загальнокавказьке слово, що знаходить паралелі в інших кавказьких мовах. Етимологія належить акад. М. Я. Маррові і підтримана авторитетним істориком російської мови й слов'янського письма проф. Л. П. Якубинським. Морфологічні свідчення підтверджують цю етимологію: 1) передача кінцевого груз. -*i* через -*ь* відома й в інших запозичених словах; 2) для гіпотетичного слов'янського **печатьль* (звідки *запечатлеть*, *впечатление* тощо) є точний грузинський відповідник *bečdili* “напечатаний”, “надрукований” (власне, таку саму суфіксальну структуру має й груз. *mčedeli* “коваль”, утворене від того самого кореня). Нарешті, думка про необхідність посередництва (наприклад, тюркського) для запозичення картвельського слова в праслов'янську мову відпадає після виявлення низки праслов'янських лексем **тець*, *(*j*)*utro*, *(*j*)*ugъ*, **мѣдь*, **gajъ* та ін. з явними кавказькими паралелями, причому мовний контакт пропонується інтерпретувати як взаємодію доіндоєвропейського субстрату слов'янських мов із кавказькими мовами, що

підтверджується й археологічно.

Гіпотеза про східне походження псл. **pečatъ*, а саме, із тюрк. *bitik* “літера, письмо”, як відомо, належить також і Й. Мікколі [9 3, 255; 15, 364].

У разі прийняття версії про “східну” генезу слів на зразок рос. *печать* слід було б очікувати, що ці слова подібно, як стсл. $\ll (\text{ʃ}^{\text{TM}}), \text{ʃ}^{\text{TM}}$, належатимуть до жіночого роду, проте, як було показано вище, вони не виявляють такої лексико-граматичної однотайності. Щодо словотвірної будови псл. **pečatъ*, то, відновлюючи праформу в нейотованому вигляді (до перехідної палаталізації) **pek-ěť*, отримуємо суфікс, не відомий слов’янським мовам. Власне через виключність, нетиповість цієї морфеми В. Махек і А. Вайян піддавали сумніву слушність етимології **pečatъ* < **pekti* [12, 441; 18, 138, 139].

Якщо тепер поглянути на континуанти псл. **pečatъ* із боку їхньої семантики, то можна стверджувати, що вони становлять чималий інтерес і в цьому плані, оскільки послідовний огляд їхніх лексико-семантичних варіантів демонструє значну суспільну та виробничу вагу позначуваних цими словами реалій. Так, поглиблений аналіз стсл. $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ (мн. $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$) представлений у ґрунтовній розвідці О. С. Львова, де на основі текстів пам’яток старослов’янської мови встановлюються основні значення вказаного слова, а саме “запайка”, “замок”, “камінь”, “біологічна ознака дівоцтва”, а також і найближче до сучасного значення цієї лексеми “слід, відбиток” [3, 93–103]. Якщо узагальнити ці семантичні різновиди, то, як підсумовує автор розвідки, виходить, що слово $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ позначає “...те, чим наглухо закривається, замурується, з’єднується річ” [3, 94]. У цьому зв’язку вважаємо за доцільне згадати зворот стсл. $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ (| $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ (| $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$) “закрити, зробивши недоступним”, а поряд із ним і сучасний фразеологізм рос. *книга за семью печатями* “про щось абсолютно недосяжне, недоступне розумінню, сховане від невтаємничених”, які походять із відповідного місця книги Об’явлення св. ап. Івана Богослова (розд. 5, ст. 1), пор. $\text{Καὶ ἔϊδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθήμενου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον...κατεσφραγισμένος σφραγῖσιν ἑπτὰ$ “І я бачив у правиці Того, Хто сидить на престолі, книгу...запечатану сімома печатками”; пор. також наведений у словнику Даля вираз рос. *это печать Премудрости Соломоновой с семью (девятью, двенадцатью) столпами* “про щось таємниче й незрозуміле”.

До перерахованих значень стсл. $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ видається за можливе додати ще декілька семантичних різновидів, котрі наведено в “Словнику староцерковнослов’янської мови” 1876 р. і серед котрих є, зокрема, такі як “форма з металу або каменю з вирізаним гербом чи емблемою для засвідчення грамот і листів” та “відбиток на відповідному матеріалі (напр. на воску); друк, шриффт”; переносним є значення цього слова в контексті звороту $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$ $\ll \text{ʃ}^{\text{TM}} \text{ʃ}^{\text{TM}}$, що тлумачиться як “миропомазання у процесі хрещення” [8 3, 454], пор. у св. ап. Павла (Еф. 1, 13) *...πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τοῦ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τοῦ ἀγίου* “...запечатані стали Святим Духом обітниці”.

У давньоруській мові лексема *печать* мала інші, ніж у старослов’янській, значення, серед яких і “особливий знак; печать; перстень”. Щодо останнього з названих семантичних різновидів цього іменника, тобто “перстень”, то його варто зіставити з рос. діал. *печанка* “перстень-печатка з узорами та ініціалами”, мотиваційно-словотвірний зв’язок якого з твірним дієсловом *печь* є дуже виразним; як відомо, у ролі печатки-інструменту використовувався саме перстень, що, зокрема, знайшло відображення в семантиці гр. *σφραγίς* “печать; перстень-печатка; відбиток печатки; камінь для

гравірування печаток; коштовний камінь; печать, знак”. Окрім згаданих значень, лексема *печать* мала також значення “застібка книги” та, пізніше (XVII–XVIII ст.), “шрам, знак, позначка, відмітка”.

Один із ранніх лексико-семантичних варіантів слова *печать* “замок” зберігся в російській народній загадці *Спереди печать, а сзади мыши точат (амбар)*. Давнє значення “слід, відбиток” продовжує існувати в регіональному рос. *накласть печать* “залишити брудні сліди на одязі під час прасування” [тж].

У староукраїнській мові існувала ціла низка варіантних субстантивів на *печ-* із відповідним значенням (*пєча, пєчать, пєчать, пичать, печять, печоть, пєчть*), що були назвою інструменту для витискування сліду-печатки і самого відбитку, зробленого на воску чи свинці, та письмового документу, скріпленого печаттю. У сучасній українській мові є дві лексеми, *печать* та *печатка*, для позначення інструменту, самого знаку та характерної ознаки, відбитку, пор. і укр. діал. *печечька* “печатка” (в обох сенсах). Те саме властиве й решті слов’янських континуантів псл. **pečaty*. У чеській та словацькій мовах інструментальне значення, крім лексем чес. *pečet*, слц. *pečať*, виражають субстантиви з суфіксом *-dlo*, чес. *pečetidlo* (а також *pečetitko, pečítko*), та слц. *pečatidlo*. Російські, білоруські й болгарські континуанти та деривати псл. **pečaty* вживаються для позначення друку та друкованої продукції.

Специфічну систему значень демонструє рос. діал. *печатка*: “шматок будь-чого певної міри, ваги з печаткою, клеймом; шматок глини, що використовувався в якості мила; ярлик, свідоцтво, видане для пропуску”, а також “дерев’яна дощечка з узором для приготування варениць; набивне рядно; малюнок на святкових валянках” тощо. Застосування для нанесення на відповідний матеріал певного малюнку виступає в ролі мотиваційної ознаки для цілої низки російських діалектизмів від основи *печат-*, до яких належать *печатник* “сарафан із грубого полотна, крашенини; набивна тканина та одяг із неї; рядно з малюнком; той, хто наносить малюнок на тканини”, *печатник* “спідниця з тканини з набивним малюнком”, *печатуха* “рядно з набивним узором”, *печатный* “про тканину з малюнком”, *печатаный* “з узорами (про тканину, одяг)”, *печатый (печатый конь)* “про коня пістрявої масті” та однокореневе *печенькой* “пістрявий”. Наведені приклади вказують на напрям семантичного розвитку, що вирізняє рос. *печать*. Проте нами не було виявлено випадків застосування самого цього іменника на позначення відповідної технології, хоча таке значення є, серед інших, у похідного дієслова рос. *печатать*.

Л і т е р а т у р а :

1. Абаев В. И. Опыт этимологии слав. *тѣдь* / В. И. Абаев // Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов. – София : БАН, 1957. – С. 321–328.
2. Желтов И. М. Этимологические афоризмы IV. / И. М. Желтов // Филологические записки. – 1876. – Вып. 6. – С. 55–76.
3. Львов А. С. Лексика “Повести временных лет” / А. С. Львов. – М. : Наука, 1975. – 386 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М. : Изд. иностр. лит., 1951. – 491 с.
5. Младенов С. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език / С. Младенов. – София, 1941. – 704 с.
6. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови / Г. П. Півторак. – К. : Наукова думка, 1988. – 278 с.
7. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей., 1959. – Т. 1–2.
8. Словарь церковнославянского и русского языка / Сост. II-м отделением Импер. Акад. наук : Изд. 2-е. – СПб., 1867–1868. – Т. 1–3.

9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М., 1964–1973. – Т. 1–4.
10. Черныш Т. А. Этимология некоторых русских слов с корнями *жег-/жаг* / Т. А. Черныш // Русское языкознание. – Вып. 13. – 1986. – С. 32–37.
11. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa: PWN, 2000. – Т. 1–2.
12. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – 805 s.
13. Gluhak A. Hrvatski etimološki rječnik / A. Gluhak. – Zagreb: August Cesarec, 1993. – 832 s.
14. Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, F. Kopečný. – Praha: SNU, 1952. – 575 s.
15. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, S. Lyer. – Praha: SPN, 1967. – 527 s.
16. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha: ČSAV, 1968. – 866 s.
17. Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves. 3. Le verbe / A. Vaillant. – Paris: Klincksieck, 1966. – 577 p.
18. Vaillant A. Problèmes étymologiques / A. Vaillant // Revue des études slaves. – 1957. – Т. 34. – F. 1–4. – P. 138–148.

Шевелюк В. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЕТНОКУЛЬТУРНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ІСПАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ

Прислів'я, як і фразеологізми, чітко демонструють антропоцентризм – семантичну орієнтованість на людину та події її життя [6]. Але найголовнішою їхньою ознакою є те, що саме за допомогою прислів'їв реконструюється наївна картина світу конкретного етносу, символічний символарій культури [4]. Універсалізація змісту і структур таких фразеологічних одиниць, як прислів'я, що виникають внаслідок відображення строкатого різноманіття позамовної дійсності, особливо помітно відбувається під системною дією когнітивної сфери.

У наукових працях останніх років прислів'я здебільшого розглядають як варіант моделей соціального контексту, адже в них інтегруються загальні риси різноманітних ситуацій і визначається сценарій поведінки [4, 89]. На думку В. М. Телії, вони “становлять один з найважливіших “кодів” культури” [7, 219], це “мова повсякденної культури, що передається з покоління в покоління й відображує всі категорії й установки життєвої філософії народу – носія мови” [там само, 241].

Мета – визначити етнокультурні фактори у стереотипізації іспанських та українських прислів'їв.

Завдання

– уточнити поняття стереотипної ситуації в аспекті процесів категоризації й аналогії;

– зіставити іспанські та українські прислів'я на позначення стереотипних ситуацій поведінки людини у соціумі.

Процес утворення прислів'їв та їхнього подальшого вживання в мові є результатом дії двох фундаментальних взаємозалежних характеристик людського мислення – категоризації й аналогії. У прислів'ї знаходить висвітлення категоріальна стратифікація соціальних ситуацій. Значення прислів'їв безпосередньо співвідноситься із соціально значимими для людини, як правило, повсякденними ситуаціями, що відбивають стереотипи людської поведінки. Виділення таких категоріальних ситуацій відбувається